

УДК 93/94: 930.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-1-7>

Тарас НАЙДЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4859-5173

*магістр культурології,
аспірант кафедри історії України*

*Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна) naidenko.t.ol@gmail.com*

ІСТОРИЧНИЙ ЧАС: МУЛЬТИТЕМПОРАЛЬНИЙ ТА ЛІНІЙНИЙ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ РАДЯНСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ

У статті розглядаються сучасні дискусійні питання в історіографії, пов'язані зі зміною та оновленням темпорального досвіду. Досліджується вплив політики часу на розуміння історичності подій. Аналізується проблематика балансу між конвенційним лінійним баченням часу, характерним для нашої цивілізації з кінця XVIII століття, та мультитемпоральним баченням історії, яке розробляють численні дослідники в останні десятиліття. Сучасне суспільство, втомлене спробами побудови утопічного майбутнього, надає історикам перформативну роль. Беручи участь у формуванні історичності та узгоджуючи «неодночасну одночасність» часів, історик формує правила комунікацій повсякденного життя людей. Втрачено віру в успішну реалізацію утопічних конструктів майбутнього, притаманних XX–XXI століттям. Не маючи можливості концептуалізувати новий варіант конвенційного бачення майбутнього, люди розповсюджують теперішній час на минуле, намагаючись віднайти в ньому потрібний їм досвід. Лінійний час як конвенційний наслідок «шляху до майбутнього секулярного прогресу» поступово втрачає свої синтезуючі, об'єднувальні функції. Різні підходи до розуміння плину часу використовуються у якості інструменту аналізу дійсності, що дозволяє знаходити ресурси для рефлексії щодо минулого та майбутнього. Зроблено аналіз робіт найважливіших представників мультитемпорального підходу: Райнхарта Козеллека, Кишиотофа Помяна, Йоханеса Фабіана, Пітера Осборна, Стефана Танаки, Мішеля де Серто та інших. Розглянуто трансформацію історичного часу, яку супроводжують пошуки нових способів кодифікації наших уявлень про час та активні термінологічні пошуки. У статті проілюстровано політичний вплив на конструювання та синхронізацію часів, який неминуче призводить до проблем із політичною ангажованістю позиції історика. Сферою рефлексії мультитемпоральних досліджень, які традиційно стосуються постколоніальних студій, політичних, соціологічних та антропологічних досліджень, може стати й історія СРСР, який є штучним синтезом обох підходів до сприйняття часу. Старе та нове розуміння історії наразі існують паралельно, лише подекуди змішуючись у деяких міждисциплінарних напрямках.

Ключові слова: темпоральність, політика часу, історичний час, історія, повсякдення.

Taras NAIDENKO,
orcid.org/0000-0003-4859-5173

Master of Cultural Studies,

*Postgraduate student at the Department of History of Ukraine
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) naidenko.t.ol@gmail.com*

HISTORICAL TIME: MULTITEMPORAL AND LINEAR APPROACHES IN THE STUDY OF THE SOVIET EVERYDAY

The article examines current issues in historiography related to the change and renewal of temporal experience. The influence of the politics of time on the understanding of the historicity of events is studied. The problem of the balance between the conventional linear vision of time, characteristic of our civilization since the end of the XVIII century and the multitemporal vision of history, which is developed by many researchers in recent decades, is analyzed. Modern society, tired of trying to build a utopian future, gives historians a performative role. Participating in the formation of historicity and reconciling the “non-simultaneous simultaneity” of time, the historian forms the rules of communication of everyday life. Lost faith in the successful implementation of utopian constructs of the future inherent in the XX–XXI century. Not being able to conceptualize a new version of the conventional vision of the future, people extend the present to the past, trying to find in it the experience they need. Linear time, as a conventional consequence of the “path to future secular progress”, is gradually losing its synthesizing, unifying functions. Different approaches to understanding the passage of time are used as a tool for analyzing reality, which allows you to find resources for reflection on the past and future. An analysis of the works of the most important representatives of the multitemporal approach: Reinhart Kozellek, Krzysztof Pomian, Johannes Fabian, Peter Osborne, Stefan Tanaka, Michel de Certo and others. The transformation of historical

time, which is accompanied by the search for new ways to codify our ideas about time and active terminological research, is considered. The article illustrates the political influence on the construction and synchronization of times, which inevitably leads to problems with the political commitment of the historian. The history of the USSR can become a sphere of reflection on multitemporal research, which is traditionally related to postcolonial studies, political, sociological and anthropological research. Which is an artificial synthesis of both approaches to the perception of time. Old and new understandings of history now coexist, only occasionally mixing in some interdisciplinary directions.

Key words: *temporality, politics of time, historical time, history, everyday life.*

Постановка проблеми. Занепад планів побудови «прекрасного утопічного майбутнього» призвів до руйнування меж між конвенційною тріадою часів. Не маючи змоги сконструювати в уяві стабільне майбутнє, люди почали втрачати віру в актуальну реальність та власні повсякденні практики. Намагаючись пояснити оточуючу реальність, вони звернулися до минулого, яке «захопило» теперішнє й призвело до порушення вектору лінійного сприйняття часу. Що майже без змін було притаманне сучасній цивілізації ще з кінця XVIII століття. Усе ці зміни рефлексувалися та кодифікувалися в роботах численних дослідників, які, на жаль, поки що не стали домінуючими в масовій свідомості.

Аналіз досліджень. Вивчення часу як ключової складової частини будь-якого історичного дослідження було предметом багатьох наукових праць філософів, антропологів, соціологів, істориків. Дослідники зверталися до різноманітних аспектів часу, його синхронізації, політизації та конвенційності його існування в масовій свідомості. Ще Фернан Бродель та Жак ле Гофф зазначали складності з дослідженням конвенційного лінійного часу. Райнхарт Козеллек, Кшиштоф Помяна та Франсуа Артог у своїх роботах сформували нові підходи до вивчення часу в роботі історика. Їхні пошуки продовжили Евіатар Зерубавель, Йоханес Фабіан, Пітер Осборн, Стефан Танака, розглядаючи політизованість лінійного часу та інші.

Мета статті – окреслити зміни у сприйнятті історичного часу на прикладі теорії мультитемпоральності в роботах дослідників XX–XXI століть.

Виклад основного матеріалу. Історія XX століття сьогодні розглядається як історія мультитемпорального світу. Такий погляд робить її вивчення, аналіз та створення життєздатної моделі минулого дуже непростим завданням. Постає проблема пояснення уповільнень, прискорень, запізнень та криз. Учені пояснюють таку десинхронізацію історичного тла тим, що процеси та події відбуваються не в одному-єдиному часі. Вони належать до різних наративів, культур, хронологій та пояснювальних схем. Така подрібненість історичного часу робить відкритим питання можливості вибудувати причинно-наслідковий ланцюг подій під час вивчення минулого. Вивчаючи репрезентацію

минулого, зокрема у творах мистецтва та літератури, складно вирішити, чи є та чи та подія розривом у каузальному ланцюгу або продовжує залишатися його частиною. Цю проблему Франсуа Артог назвав «кризою часу» (Hartog, 2003: 27), і її вирішення – одне з нагальних питань теорії історії сьогодення. Одним із варіантів наближення до розуміння вирішення цього завдання може бути звернення до досвіду Райнхарта Козеллека та Кшиштофа Помяна.

На думку Райнхарда Козеллека, одного з найвідоміших німецьких істориків, поняття історії (Koselleck, 1975: 593–718) потрібно сприймати виключно в динамічному розвитку. Для Козеллека сучасне поняття історії – сформоване лише наприкінці XVIII століття, стає «колективним сингуляром», що містить у собі не тільки «історію як подію», але й «історію як історичне свідчення, як історичну розповідь та історичну науку» (Koselleck, 1975: 647). На зміну «природним ритмам» історії: сходу та заходу сонця, циклам панівних династій, змінам пір року – приходять штучні поняття, характерні для нової історії: прогрес, занепад, до, після, прискорення, уповільнення тощо.

Історія тепер стає «сплетенням всіх соціально-політичних відносин на всій землі й у всіх часових просторах» (Koselleck, 1975: 594). Події, що відбулися, нерозривно пов'язується з очікуваним майбутнім, яке стає продовженням минулого «досвіду». Із точки зору Козеллека, минуле та майбутнє утворюють єдину категорію, яка залежить від теперішнього часу. Бо саме в ньому формується наше бачення минулого та плануються майбутні події. Згідно з його теорією історія не повинна сприйматися виключно у якості науки, яка вивчає минуле. Козеллек бачить в історії позачасову категорію, яка інтегрувала в себе різні аспекти діяльності людини. Історія як така для нього в просторі збігається зі світовою історією, а у часі їй відповідає тема людського прогресу (Koselleck, 1975: 594). Люди почали відчувати разом з ідеєю прогресу і «одночасність неодночасного», «неодночасність одночасного». Прийшло розуміння уповільнення та прискорення історичного тла. Поступово історизувалося саме поняття часу. Воно не сприймається людьми як природне поняття, час відчувається результатом діяльності

культури та техніки (Koselleck, 1975: 595). Крім того, з'явилося розуміння втрати єдиного лінійного часу, йому на зміну прийшла сукупність одночасних, майже незалежних темпоральних ліній.

Майже одночасно з Райнхартом Козеллеком польський філософ та історик культури Кшиштоф Помян запропонував концепцію «стратиграфії часу та історії». Вона, на його думку, була потрібна задля прояснення «фундаментальних засад полісемічної природи слова «час» (Pomian, 1984: 335)». Термін «стратиграфія» майже не зустрічається в роботах істориків, бо належить до царини геології, де він вживається для позначення шару чи пласту осадових порід, що мають однорідний склад та утворюють більш чи менш цілісний період геологічного покладу. Кшиштоф Помян запропонував використовувати цей термін для нового розуміння природи слова «час». Згодом і Козеллек сформулював свої ідеї в геологічних термінах, виклавши їх у збірці *Zeitschichten* (Шари часу). Обидва пропонували використовувати нові терміни як альтернативу власним історичним наративам. Крім Помяна та Козеллека, схожі ідеї висували й Фернан Бродель (Хельге, 2021: 95–118), Дипеш Чакрабарті (Chakrabarty, 2009: 201).

Проте з початком ХХ століття відокремлення історичного та природного часу одне від одного перестає бути ефективним. Розвиток технології, взаємопроникнення культур та релігій, ідей та наративів призводить до змішування часів та темпоральних шкал. На відміну від популярних захоплень «лінгвістичним поворотом», «просторовим поворотом» тощо, проблема часу та його синхронізації привертає до себе не так багато уваги. Хоча на необхідність вивчення повільних темпоральних соціально-економічних циклів, які б охоплювали дослідження клімату, географії та природних аномалій (Braudel, 1958: 725–753) ще у 1958 році звертав Фернан Бродель. Продовжуючи та розвиваючи ідеї Броделя, багато уваги проблемі множинності часу, на нашу думку, приділив й вищезгаданий Райнхарт Козеллек. Ще з 1970-х рр. він пише про необхідність розробки «теорії історичних часів», а у 1979 році дає своїй збірці статей назву «Про семантику історичних часів». Козеллек доводив, що історичний час неможливо звести до фізичного феномену, на нього впливають історичні події. Він вводить поняття «простору досвіду» та «обрію очікувань». Більшість концепцій часу визначається тим, як вони вибудовують взаємодію між обрієм очікувань та простором досвіду. Відносини між ними, напруга та постійні зміни, на думку Козеллека, дають феноменологічне пояснення досвіду історичного часу. Рівно-

сті в часі, на його думку, можна було б досягнути, відділяючи простори досвіду та обрії очікування.

Надихнувшись думками Броделя, Помяна та Козеллека, ідеї мультитемпоральності продовжили розвивати Евіатар Зерубавель та Франсуа Артог. Вони вводять в історичну науку поняття «режиму історичності» та «соціальної форми минулого», підкреслюючи різну темпоральність суспільств, які одночасно живуть у різних за темпом та напрямком часових шарах, змішуючи минуле та майбутнє. Завдяки Вільгельму Піндеру поступово набуває популярності ідея «синхронності несинхронного», «сучасності несучасного», яка німецькою мовою виглядає як *die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*. Своє місце ця ідея знайшла в постколоніальних дослідженнях, де пояснювала десинхронізацію в часі метрополії та колоній як різницю між європейським темпоральним стандартом та множиною окремих «шляхів» колонізованих культур.

Ідею «одночасності неодночасного» обґрунтував й Гайдеггер, який ще у 1960-х роках доводив, що модуси часу можуть ефективно працювати тільки одночасно. Він зазначав, що «історичне – не просто «те, що відбулося», історія – це про те, як з'явилося зараз. Історія – це зв'язок подій та афектів, яка рухається через минуле, теперішнє та майбутнє. Минуле тут не має особливого пріоритету. Навіть історичний об'єкт, який належить минулому, об'єктивно присутній в теперішньому, тому що він є онтологічним визначенням *Dasein*» (Гайдеггер, 1997: 236–239). Не зважаючи на те, що ідея змішування часів розвивалася в Німеччині, де слугувала поясненню її «особливого» шляху в історії, вона почала активно використовуватися й в інших сферах історичної науки.

Сучасні історики включають у свої роботи поняття «темпоралізації досвіду», активно використовують поняття «темпоральності», яким характеризують сприйняття часу. Розвиваючи його, створили концепти множинної темпоральності, політики пам'яті, політики часу, синхронізації темпоральності тощо. Історію намагаються сприймати як взаємовідносини окремих модусів, які взаємодіють у трансдисциплінарному багатовимірному нелінійному часі. Анахронізм, який раніше вважався помилкою, тепер сприймається як обов'язкова норма, нав'язана політикою часу (Fabian, 1983: 272 р). Тепер плин історії сприймається як нерівність у часі, аллохронізм – який став нормою існування (Fasolt, 2014: 658). Йоханес Фабіан використовував термін «coevalness», який є синонімом «одночасності неодночасного». Аллохронізм, на його думку, є інструментом полі-

тичної гри (Fabian, 1983: 32–33) і є продовженням «геополітики у хронополітиці» (Fabian, 1983: 144). На зміну старій політизованій хронології він пропонує «радикальну сучасність людства», закликаючи до визнання рівності у часі людей та культур, де не буде місця акту аллохронізму.

Британський філософ Пітер Осборн (Osborne, 2013: 163–168) ввів поняття «фікції сучасного». Він підтверджує існування історичної категорії «сучасність», але виключно у якості «фікціоноальної» конструкції. Актуальність «сучасності» визначається посиланням на те, що вважається застарілим та несучасним у хронологічному «зараз». Це особливо помітно, коли темпоральне кодування закріплюють за географічним простором, наприклад Заходом та Сходом. Це конструювання сучасності він розповсюджує на культурні, соціальні простори та відмінності. Деякі дослідники (Davis, 2008: 76–82) продовжують та доповнюють думки Пітера Осборна, вказуючи на політизовану природу всіх історичних періодизацій та гіпотетичний поділ часу на історичне теперішнє та історичне минуле. Складності викликає розуміння істориками сьогодення – теперішнього часу, оскільки його останніми десятиліттями схильні вважати ідеологізованим «проектом» чи «програмою» (Le Goff, 1988: 31). Штучність темпоральності? у якій, як вони вважають, працюють сучасні історики, підкреслював й французький історик Мішель де Серто: на його думку, штучний поділ минулого й теперішнього є аксіомою історіографії, «актом розділення», без якого західне історієписання було б неможливим (de Certeau, 1975: 16).

Проте, незважаючи на думки та аргументи вищезгаданих дослідників та багатьох інших істориків, соціологів, антропологів, культурологів, лінійний час продовжує домінувати у свідомості людства. Більшість істориків вважає, що історія – це наука про минуле, про мертве та мертвих. Вона є цілком автономною та непов'язана з політикою. Сучасна історія, на їхню думку, побудована на актуальних, непорушних конвенційних нормах, дійсних ще з XIX століття. І це незважаючи на те, що переважна більшість цих конвенційних догматів була аргументовано відкинута як нерелевантна сучасному стану історичних знань. Одне з пояснень знаходимо у японіста Стефана Танаки (Tanaka, 2019). Він вважає сучасне лінійне бачення часу штучним конвенціональним конструктом, без якого не зміг би існувати сучасний світ. Середній час по Гринвічу, ідея прогресу, синхронізація культур та темпоральних режимів – усе це наслідок синхронізації, викликані наслідками французької революції. Завдяки

цьому сформувалися національні держави, були закладені засади історичного мислення у великих мас людей, полегшився контроль за реальністю. Ми оточені складними, неоднорідними формами часу, культури, історії, але зрозумілими для мас їх робить лінійна темпоральність.

Особливі відносини істориків із лінійним часом філософ Бербер Бевернаж назвав «темпоральним маніхейством», вказуючи на проблеми у встановленні історичної правди та істини, які з ним виникають (Bevernage, 2014: 7–24). Виникають складності в синхронізації подій, проблеми з парадоксами та апоріями.

Переважає більшість дослідників сконцентровані на історії Європи або Заходу в цілому, порівнянні Заходу зі Сходом, постколоніальних студіях тощо. Недостатньо уваги, на нашу думку, приділяється вивченню СРСР крізь призму порівняння стандартного лінійного темпорального підходу до історієписання та аллохронічної мультитемпоральності. Ідеологізація сконструйованої реальності радянського повсякдення не викликає сумнівів. Навіть аудіовізуальні свідчення епохи, які в новітніх підручниках з історії тлумачать як неупереджені, об'єктивні. Як зазначає О. В. Лук'яненко, в історії повсякдення радянської доби слід постійно мати на увазі ідеологічну складову частину аудіовізуального компонента. Лише випадкові фото із сімейних фотоархівів тяжіють за характеристиками до «прозорого джерела» (Лук'яненко, 2020: 312). Методи та ідеї Райнхарта Козеллека, Пітера Осборна, Помяна, Артога можуть допомогти глибше зрозуміти та деконструювати штучну радянську реальність. Дорядняське минуле, «світле майбутнє», реорганізація минулого завдяки класовій теорії, реорганізація теперішнього крізь пропагандистську культуру та цензуру є апофеозом мультитемпоральності. Партія, керівні кадри, представники окремих республік та окремі мешканці СРСР – усі вони були представниками різних культур, часів, релігій, соціальних груп. Їхнє аллохронічне існування примусово звели до лінійного часу, задавши чіткий вектор на «світле майбутнє».

Висновки. Сучасність потребує ретельної деконструкції минулого заради кращого розуміння теперішнього часу. Історик тепер не тільки вивчає минуле, але формує історично-темпоральний простір, який має стати у пригоді людям, що прагнуть зрозуміти своє місце у світі та зрозуміти, яким вони бачать спільне майбутнє. Сучасність «перенасичена» минулим. Використовуючи термінологію Райнхарта Козеллека, можна дійти висновку, що виникла проблема з елементом тепе-

рішнього часу – «обрієм очікування», викликана кризою великих, глобальних утопічних проєктів, зокрема СРСР. Не маючи можливості концептуалізувати майбутнє, люди розповсюджують теперішній час на минуле, намагаючись віднайти в ньому потрібний їм досвід. Лінійний час як конвенційний наслідок «шляху до майбутнього секу-

лярного прогресу» поступово втрачає свої синтезуючі, об'єднувальні функції. Світ розпадається на монотемпоральні модуси, які взаємоіснують у «одночасній неодночасності». Завдяки цьому доречним є погляд у минуле крізь лінійний хрононаратив, використовуючи новітній дослідницький арсенал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bevernage B. Transitional justice and historiography: challenges, dilemmas and possibilities. *Macquarie law journal*. Macquarie University, 2014. № 13. P. 7–24.
2. Braudel F. *Historie et sciences sociales: La longue durée*. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. EHESS, 1958. Vol. 13. № 4. P. 725–753.
3. Chakrabarty D. *The Climate of History: Four Theses*. *Critical Inquiry*. University of Chicago Press, 2009. Vol. 35. № 2. P. 201.
4. Davis K. *Periodization and Sovereignty. How Ideas of Feudalism and Secularization Govern the Politics of Time*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. 200 p.
5. de Certeau M. *L'écriture de l'histoire*. Paris: Éditions Gallimard. 1975. 376 p.
6. Fabian J. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press, 1983. 272 p.
7. Fasolt C. *Past Sense: Studies in Medieval and Early Modern European History*, Brill, Leiden, Netherlands, 2014. 658 p.
8. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* / Hg.: O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck. Bd. 2. Stuttgart, 1975. S. 647/S. 593–718.
9. Hartog F. *Regimes d'historicité: Présentisme et expériences du temps*. Paris : Seuil, 2003. P. 27. 262 p.
10. Le Goff J. *Histoire et Mémoire*. Paris : Editions Gallimard, 1988. 416 p.
11. Osborne P. *Global Modernity and the Contemporary: Two Categories of the Philosophy of Historical Time*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013. 274 p.
12. Pomian K. *L'ordre du temps*. Paris : Gallimard, 1984. P. 335.
13. Tanaka S. *History without Chronology*. Lever Press. 2019. Stable. URL: <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/zg64tn41d>.
14. Лук'яненко О. В. «Повсякдення освітян УРСР у контексті антропологічних студій». *Молодий вчений* № 10(86) жовтень 2020. С. 310–313.
15. Хайдеггер М. «Бытие и время». Москва : Ad Marginem, 1997. 326 с.
16. Хельге Й. Множественное время и стратиграфии истории. *Философско-литературный журнал «Логос»*. 2021. № 4(143). С. 95–118.

REFERENCES

1. Bevernage B. Transitional justice and historiography: challenges, dilemmas and possibilities. *Macquarie law journal*. Macquarie University, 2014. № 13. P. 7–24.
2. Braudel F. *Historie et sciences sociales: La longue durée*. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. EHESS, 1958. Vol. 13. № 4. P. 725–753.
3. Chakrabarty D. *The Climate of History: Four Theses*. *Critical Inquiry*. University of Chicago Press, 2009. Vol. 35. № 2. P. 201.
4. Davis K. *Periodization and Sovereignty. How Ideas of Feudalism and Secularization Govern the Politics of Time*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. 200 p.
5. de Certeau M. *L'écriture de l'histoire*. Paris: Éditions Gallimard. 1975. 376 p.
6. Fabian J. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press, 1983. (p. 32–33.) 272 p.
7. Fasolt C. *Past Sense: Studies in Medieval and Early Modern European History*, Brill, Leiden, Netherlands, 2014. 658 p.
8. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* / Hg.: O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck. Bd. 2. Stuttgart, 1975. S. 647/S. 593–718.
9. Hartog F. *Regimes d'historicité: Présentisme et expériences du temps*. Paris: Seuil, 2003. P. 27. 262 p.
10. Le Goff J. *Histoire et Mémoire*. Paris: Editions Gallimard, 1988. 416 p.
11. Osborne P. *Global Modernity and the Contemporary: Two Categories of the Philosophy of Historical Time*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013. 274 p.
12. Pomian K. *L'ordre du temps*. Paris: Gallimard, 1984. P. 335.
13. Tanaka S. *History without Chronology*. Lever Press. 2019. Stable. URL: <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/zg64tn41d>.
14. Lukianenko O. V. *Povsiakdennia osvitian URSR u konteksti antropohichnykh studii* [Everyday life of educators of the Ukrainian SSR in the context of anthropological studies]. *Young scientist*, 2020, Nr 10 (86), pp. 310–313. [in Ukrainian].
15. Haydegger M. *Bytie i vremena* [Being and time]. Ad Marginem, 1997, p. 326. [in Russian].
16. Helge Y. *Mnozhestvennoe vremya i stratigrafii istorii* [Plural time and stratigraphy of history]. *Philosophical and literary journal "Logos"*, 2021, Nr 4 (143), pp. 95–118. [in Russian].